

ГРАНІ КОЛЕКТИВНОЇ ТВОРЧОСТІ

У полудень року, чудової липневої пори, тепер уже далекого 69-го року, вийшов перший номер українського педагогічного часопису «Початкова школа». Відтоді редакція журналу та її численний авторський актив успішно здолали двадцять п'ять річних сходинок, створивши 300-томну національну педагогічну і методичну скарбницю з актуальних питань навчання, виховання й розвитку молодших школярів.

Основні розділи цієї фундаментальної науково-методичної праці — «Формування особистості школяра», «Психолого-педагогічний практикум», «Методика і практика», «Становлення національної школи», «Організація початкової освіти», «Альтернативна освіта», «Малокомплектна школа», «Школи національних меншин», «Освіта вчителя», «Уроки народознавства», «На читачьку раду», «З історії педагогіки», «До джерел» та ін.

Переважає більшість авторів часопису — вчителі, методисти, науковці з усіх областей України. Серед ветеранів пера — Н. П. Бетіна, М. В. Богданович, М. С. Вашуленко, О. С. Дубинчук, Л. П. Дашевська, Б. Г. Друзь, О. В. Киричук, С. П. Логачевська, В. К. Майборода, І. О. Нізельська, К. С. Прищепа, О. Я. Савченко, Н. Ф. Скрипченко, М. Г. Стельмахович та багато ін.

Ідеал українського національного виховання — гармонійний і всебічно розвинена особа українця з багатогранними знаннями, глибокою національною свідомістю, високими інтелектуально-творчими, духовно-моральними й естетичними якостями, патріотичними почуттями та працьовитістю. Він базується на засадах

народних чеснот українців і християнської моралі, позитивних героїв літописних творів княжих часів й української літератури нового часу, педагогічній думці України від «Повчання дітей» Володимира Мономаха до «Виховного ідеалу» Григорія Ващенко (М. Г. Стельмахович, № 8, 1993; В. К. Майборода, № 12, 1990; В. П. Зінченко, № 9, 1990; Л. М. Ліщинська, № 5—6, 1992; А. М. Нечитайло, № 8, 9, 1990 та ін.).

Нині вже в початкових класах змінюються пріоритети цілей навчання: на перший план висувається його розвивальна функція, культ самостійності і нестандартності думки, культ, що забезпечує здоровий інтелектуальний клімат класу.

Важливим є зміст не лише навчального матеріалу, а й розумової діяльності учнів, спрямованої на його опанування. Цінна не просто сама істина, а процес її здобування, пов'язані з ним пошуки, спроби, помилки, усвідомлення прийомів розумової роботи, тобто все, що розвиває творчу думку школярів, привчає їх мислити й діяти самостійно.

Активність думки класовод збуджує не тим, що часто запитує учня, підганяє: «Думай, думай!», а тим, що створює умови для дозрівання думки.

І ще — не бійтеся задавати дитині такі запитання, на які вона мусить відповісти: «Я не знаю». Привчіть школярів до того, що не знати — не соромно, більше того: узнавання починається саме з такої відповіді, якщо за цим «я не знаю» слідує: «А як? А чому?» Слово «чому?» повинно, образно кажучи, висіти в повітрі на кожному уроці, чим частіше воно вживатиметься, тим дійовішими будуть знання учнів (В. І. Помагайба).

Найперші «помічники» у цьому для вчителя — добре сформульовані, продумані нестандартні завдання.

Прийоми розумової діяльності охоплюють такі нестандартні завдання: вправи на добір ознак предмета, його визначення, конструювання, логічне комбінування, доповнення, прогнозування, творчі вправи на різнобічний аналіз об'єкта, з яким учні попередньо обізнані, доведення судження, висловленого вчителем, і власної думки, на визначення і пояснення причинно-наслідко-

вих зв'язків, на аналогію, порівняння, узагальнення, класифікацію, на розвиток в учнів вільного продукування думок тощо (див.: О. Я. Савченко «Вправи для «розумової гімнастики» № 3, 1993; Л. П. Дашевська «Опанування способів розумової діяльності», № 9, 1991; С. О. Жукова «Уроки фантазії, мислення», № 5—6, 1993 та ін.).

На засвоєння знань і формування творчих якостей учнів впливають також обсяг матеріалу, емоційність викладу, способи подачі (алгоритмічний, імплікативний та класифікаційний). Алгоритмічний спосіб ефективно сприяє формуванню в учнів умінь та навичок, імплікативний — помітно впливає на усвідомлення змісту матеріалу, а класифікаційний навчає прийомів запам'ятовування. Узагальнення формувалися на основі відповідної системи нестандартних завдань, в яких варіювалися несуттєві ознаки вивчених понять при постійності суттєвих ознак. Систематизація здобутих знань досягається послідовністю видів пізнавальних завдань, поступовим ускладненням матеріалу, введенням до активного словника учня спеціальної термінології.

Центральним напрямом, який вбирає різні аспекти розвивального навчання, вважається формування у молодших учнів бажання й уміння вчитися.

Щоб його реалізувати, потрібно (за О. Я. Савченко):

- 1) вчителю постійно турбуватися про розвиток допитливості, пізнавальних інтересів і потреб школяра;
- 2) забезпечувати активність та повноту сприймання, осмислення і використання засвоєваних знань;
- 3) досягати оптимального співвідношення між теоретичним і практичним матеріалом, своєчасно переходити до узагальнень, які сприяють розвитку мислення;
- 4) у процесі формування понять передбачати способи діяльності, спеціальні вправлення на усвідомлення прийомів навчання й одночасне засвоєння широкого діапазону форм контролю та самоконтролю; переорієнтувати увагу учнів з кінцевого результату на спосіб його досягнення;
- 5) використовувати найрізноманітніші способи педагогічної підтримки і стимулювання школярів.

Стрижень цієї педагогічної роботи — стимулююче педагогічне спілкування, зорієнтоване на учнівські актуальні й перспективні потреби.

Для кожного досвідченого педагога не таємниця, що молодший школяр відрізняється від дорослої людини не обсягом знань і вмінь. Це відмінність якісна: він про все судить по-своєму, бачить, оцінює по-своєму, у нього інша логіка, а не просто «менш логічна», ніж у вчителя чи батьків. І те нове, що відкривають дитині у школі, — це не «доважок», а кардинальна перебудова її досвіду, в результаті якої й з'являється новий, розумний погляд на світ.

Народна педагогіка вчить, що кожна людина повинна бути розумною («На те й голова, щоб у ній розум був», «Голова без розуму, як ліхтарик без свічки»), бо інтелектуальна обмеженість і тупість заважають жити й працювати.

Ніколи не треба забувати й щедро використовувати такі чудові, перевірені багаторічним досвідом поколінь засоби розумового виховання, як казки, пісні, потішки, пестушки, примовки, каламбури, загадки, перекази, легенди, оповідання, думи, байки, коломийки, частівки, прислів'я, приказки, сміховинки (див.: М. В. Кучинський «Роль усної народної творчості у розвитку молодших школярів», № 1, 1993; О. М. Семенюк «Народні трудові традиції на уроках читання», № 2, 1992; З. В. Друзь, «Азбука народної мудрості», №№ 6—12, 1988 та №№ 1—5, 1989; Л. Г. Перехрест «Українські народні традиції та обрядність», № 8, 1993; Л. О. Хлебникова «Формування національної свідомості молодших школярів засобами музики» № 5—6, 1993).

Головне призначення розумового виховання народна педагогіка вбачає в тому, щоб розвивати в дітей цікавість, допитливість розуму й формувати на їх основі пізнавальні інтереси. Не випадково інтерес порівнюють з каталізатором, що полегшує розумові реакції, дає змогу учням асимілювати основи наук.

Дидактичних і методичних засобів піднесення ефективності пізнавальної самостійності автори наводять чимало: порівняння різних способів виконання завдань,

розв'язування їх на вищому рівні абстрагування; оцінювання оригінальності самостійних творчих робіт; створення проблемно-пошукових ситуацій; використання елементів історизму, самостійне застосування знань на практиці, в тому числі і в зміненій ситуації; розв'язування цікавих задач, зокрема з підвищеним логічним навантаженням (В. В. Євтушенко, № 3, 1974; В. М. Кухар, Г. С. Титова та А. Г. Гришко, № 10, 1984; Н. І. Ващенко, № 2, 1989; Н. В. Батура, № 3, 1990; Л. О. Варзацька, № 2, 1991; А. Г. Процюк, № 9, 1991 та ін.).

Наприклад, система роботи вчителя-методиста А. Г. Процюк з розвитку пізнавальної активності і самостійності учнів охоплює такі компоненти (№ 3, 1990):

- збагачення і розвиток сенсорного (чуттєвого) сприймання;
- розвиток мови і мовлення;
- формування загальнонавчальних умінь і навичок;
- різноманітність засобів стимулювання учнів у навчальній діяльності;
- спонукання у кожній дитині індивідуального досвіду виконання творчих завдань.

Це забезпечує високий рівень знань і вихованості учнів, прискорений розвиток інтелекту кожного школяра.

Даний досвід пропонується Міністерством освіти для впровадження в масову практику як один з дійових методичних підходів оновлення початкової ланки.

Спеціальні дослідження свідчать, що вже у початкових класах відбувається різке зростання утилітарних мотивів ставлення учнів до природи. Нам якомога швидше треба виховати покоління людей, які б свято берегли землю, ліс, воду, повітря. Триєдиним завданням екологічного виховання є: прищепити любов до природи, захистити її і примножити. У взаємозв'язку мають дістати розвиток загальні ідеї; багатогранності природи; економічної цілісності природи; людина, суспільство, природа — єдине, нерозривне ціле.

Показником екологічної вихованості можна вважати практичні дії людини у ставленні до природи середовища за нормами загальнолюдської моралі. Наприклад, вихованці школи-гімназії № 127 м. Кропивницького взяли участь у конкурсі «Козацькими шляхами» ставши учасниками всеукраїнської краєзнавчої експедиції «Краса і біль України», вирушали у поїздки, визначаючи місця екологічного бідуння. Навесні вони посадили 200 маленьких саджанців сосни у селі Широкому і врятували в місті Ігулець одне невеличке джерельце, що існування якого навіть ніхто не здогадувався. Зробили там справжній куточок відпочинку. Допомогли учням дорослі.

З проблем екологічного виховання прислужаться вчителю статті Н. П. Яценко «Академік К. М. Ситник «Милосердя, доброта — вони ж з природи починаються» (№ 5, 1990), Н. С. Коваль «Люби й бережи рід природу» (№ 1, 2, 1991), З. В. Друзь «Від уроку до уроку» (№№ 9—12, 1989, №№ 1—5, 1990), Г. П. Ткачук «Виховання екологічної культури засобами словесності» (№№ 7—8, 1992), В. С. Салієнко «Екологічне виховання шестиліток» (№ 3, 1990), Л. М. Різниченко «О. Ф. Тарапушенко «Екологічне виховання за народними традиціями» (№ 11, 1993), А. М. Кмець «Ідеї екологічного спрямування для молодших школярів» (№ 2, 1992).

«Шляхи підвищення ефективності уроку та інших форм занять у початкових класах» — під такою рубрикою можна об'єднати велику групу статей журналу. Оновлення форм навчально-виховного процесу характеризується сплеском уваги науковців і вчителів багатоманітності уроку: уроки-діалоги, уроки-захист, уроки-тренінги, уроки-«методичні панорами» тощо.

Одним із напрямків методичного оновлення уроку у початкових класах є проведення їх на основі інтеграції навчального матеріалу з кількох предметів, об'єднаних навколо однієї теми.

Зокрема, творча лабораторія вчителя поповнилася такими розвідками: М. С. Вашуленко, Л. І. Дмитрук «Нетрадиційні уроки мовлення і мислення молод

школярів», № 11, 1993; В. М. Карасьова «Нестандартний урок з української мови», № 7, 1993; Л. К. Лухтай «Нестандартний урок», № 3—4, 1992; О. В. Коваленко «Інтегрований урок», № 9, 1993; Н. М. Бібік, Н. С. Коль «Принципи побудови інтегрованого курсу «Людина і світ», № 7, 1990; Н. Ф. Скрипченко «Шляхи вдосконалення класного і позакласного читання», № 5, 1990

ін.

На сторінках часопису знайшли належне висвітлення основні, наскрізні змістовні лінії з усіх навчальних предметів початкової школи. Наприклад, з математики: лічба, нумерація і 4 арифметичні дії над цілими невід'ємними числами; розв'язування текстових задач; найпростіші уявлення про інформатику і лічильні машини; алгебраїчна пропедевтика і початкові геометричні уявлення; величини та їх вимірювання; елементи логічних знань; українська народна математика і метрологія. Передбачено більш повне використання предмета математики як науки (йдеться про внесення в задачний матеріал вправ на використання елементів теорії множин та поняття відношення, змінної функції, методу координат, комбінаторних та ймовірнісних задач, вправи для формування найпростіших топологічних уявлень, логічні задачі, цікаві вправи, пов'язані з ідеями інформатики та «обчислювальної машини», ознайомлення з округленням чисел, точністю вимірювання, просторовими формами тощо).

На підтвердження цих висновків пошлемось на ряд публікацій: М. В. Богданович «Концепція курсу математики для 1—4 класів» (№ 10, 1990); О. С. Дубинчук «Орієнтуємось на нові тенденції в шкільній математичній освіті» (№ 9, 1990); Б. Г. Друзь «Математика в сірниковій коробці» (№№ 9—10, 11—12, 1992); І. Ф. Тесленко «Практичне значення математичних умінь» (№ 4, 1979); Г. О. Балл, Т. К. Чмут «Побудова системи розвивальних завдань на основі математичних задач» (№ 3, 1982) та ін.

Значний вплив на розвиток часткових методик мали експериментальні дослідження, які проводили відділи початкового навчання НДІ педагогіки і психології

АПН України. Як результат — створено оригінальні підручкові комплекси з усіх предметів чотирирічної школи, які певною мірою відображені на сторінках часопису.

Особливу увагу читачів привернули статті з проблеми «Підготовка вчителя як фактор реалізації концепції національної школи». Нині в силу цілого ряду суспільно-політичних, ідеологічних причин вчитель поступово втрачає, на жаль, свої високі якості «акушера істини» (Сократ), мистецтво якого в античні часи порівнювали з божественним даром, коли він мав авторитет духовного порадника, просвітителя, взірця, на який рівнялися не тільки його учні, але й суспільство.

Учитель — носій знань, учень — теж. Учитель — активна, діяльна особа на уроці, учень — теж. Педагогіка співробітництва полягає в тому, що вчитель визначає в дитині функцію правого творця заняття. Основною формою навчального процесу має стати розумно організована під керівництвом учителя самоосвіта учня (див.: О. Я. Савченко «Учні — співавтори уроку», № 8, 1991; В. А. Киричок «Педагогіка співробітництва у сім'ї», № 1, 1989; Н. В. Кичук «Педагогіка співробітництва й формування особистості вчителя», № 1, 1989 та ін.).

Авторська «Школа радості» В. О. Сухом'ягинського була багата талантом не лише свого директора, генератора ідей, але й творчістю багатьох його сподвижників — педагогів, а також обдарованих дітей, які формувалися як творчі особистості у Кімнаті казки, Клубі допитливих, Куточку мрії, у Саду здоров'я, на Острові чудес, у Куточку краси, Кімнаті душок, що творилися спільно натхненною працею педагога і дитини як потреба душі, як могутній прояв невичерпних талантів у звичайній сільській українській школі, про яку довідався згодом увесь світ.

Видатний педагог вчив дітей не тільки читати, писати, лічити, але й думати, пізнавати світ і себе в ньому, пізнавати багатство науки, мистецтва, природи; вчив жити через виховання в собі мислителя. А відтак усе робив для розбудови національної школи мислення, де

формується людська індивідуальність, розцвітає жива душа.

Про нові грані творчості В. О. Сухомлинського у теорії і практиці дізнаємося зі статей: О. Я. Савченко «Грані дидактичної системи В. О. Сухомлинського» (№ 10, 1993); О. В. Сухомлинської «В. О. Сухомлинський об'єднує вчителів» (№ 10, 1993); Х. Франгоса «Від Сократа до Сухомлинського через Ж. Піаже та Л. Виготського» (№ 10, 1993).

Розширять і збагатять ерудицію учителів і вихователів публікації з питань альтернативної освіти і школи національних меншин. Це — «За системою розвивального навчання» Л. А. Климчук (№ 12, 1993); «Читати з 2-х років за допомогою кубиків» М. В. Булдович (№ 12, 1993); «Болгарська мова у школах України» І. Бояджиевої, І. Гудзик (№ 11, 1993); «Перший циганський буквар» І. Т. Мазоре (№ 11, 1993) та ін.

На допомогу молодому вчителю журнал щорічно друкує варіативне календарне планування програмового матеріалу, ґрунтовні розробки для самоосвіти (новинка — «посібник у журнал»), вміщує розгорнуті рецензії та відгуки на нову навчально-методичну літературу.

У цілому творчий доробок журналу «Початкова школа» акумулював у собі величезний досвід, творчий потенціал вчених, учителів і методистів, головна цінність переважної більшості публікацій — педагогічний реалізм і відчуття міри. Журнал став для класоводів бажаним порадиником у багатьох питаннях навчання й виховання молодших учнів. Це своєрідна українська національна педагогічна скарбниця. Не забуваймо старого, на ньому новизна тримається. Оновлення, модифікація багатьох відомих прийомів роботи можуть і повинні стати одним з продуктивних підходів у становленні національної школи.

... Ювілей «Початкової школи» — наше спільне свято. Побажаємо журналу щасливого творчого майбуття.

«Спасибі!» — усім творцям часопису.

ДВАДЦЯТЬ П'ЯТЬ ПО ДВАНАДЦЯТЬ

Дуже швидко промайнули 25 років з дня заснування журналу «Початкова школа». Проглянути хоча б обкладинки — він весь час змінювався, вдосконалювався. Та головне — змінювався, розвивався, поліпшувався його зміст. Тільки подумати: щороку по 12 номерів — а в них щонайкращі, які були на той час в редакційному портфелі, матеріали, бо в нас завжди був чинним девіз: «Усе, що є найкращого, — в номер!»

Завжди в редакції було людно. Скільки авторів до нас приходило зі своїми клопатами, успіхами, сумнівами й ідеями... Скільки листів надходило... Словом, є що згадати і ветеранам журналу, і молодшим колегам. І все це на тлі звичайних редакційних буднів — переговори чи листування з авторами, рецензування, планування номера, редакційна обробка, передрук, вчитка, засил, верстка чи гранки, макет і нарешті — ось він, сигнальний!

А ще був такий непростий етап — читання Головлітом. Бо журнал «Початкова школа» дуже суворо цензурувався на предмет розголошення державних таємниць — чи вже не знаю там, що пукали пильні люди в наших верстках та макетах. Траплялося, що не схвалювали й вилучали якийсь рядок, абзац чи ілюстрацію.

Дякувати Богу, минулося!

Щомісяця, зайнятий підготовкою чергового номера, колектив чекав сигнального примірника. Це особлива, трохи урочиста мить — коли розгортаєш свіжий журнал. А тоді — збиралися для обговорення: що вдалося, а що — ні; на що слід звернути увагу, до чого повернутися знову. І — чекали листів, телефонних дзвінків — що скажуть читачі. Отак — усі 25 років.